

Rædslen for transparens

Enhver, der tænder for sin computer og kobler sig på det elektroniske net, kender den underliggende følelse af fascineret rædsel. På den ene side er der en intim fascination ved at have alle andre mennesker inde under huden, ja langt inde i min egen harddisks krinkelkroge, en omnipotent fascination ved at være overalt, ved ikke blot at være i mig selv, men at være på nettet. På den anden side er der den tæt beslægtede skizofrene angst for ikke at kunne holde verden ude, men blive oversvømmet af henvendelser, blive kigget i kortene, blive smittet og deformeret af computervirus. Det er præstationsangsten for at fortabe sig i labyrinterne af værtsdatabaser, søgesystemer, fremmede universiteters bulletin boards uden – hvem ved – at kunne logge sig ud igen. Kort sagt: Følelsen er en blanding af fascination og angst. Fascinationen ved at kunne mestre en grænseløs kompleksitet. Angsten for at fortabe sig i den.

Med den immanente promiskuitet og den uendelige sammenhæng mellem alle kommunikationens og informationens netværker (er vi) kommet til en ny form for skizofreni. (...) Den skizofrene er åben for alt mod sin vilje, og han lever i den største forvirring. Han er det obskøne offer for verdens obskønitet. Det karakteristiske for ham er ikke, som man oftest siger, fortrinsvis realitetstabet, men snarere denne absolutte nærhed og denne altings totale øjeblikkelighed, denne overeksponering af verdens transparens.⁴¹

Fra subjekt-objekt til objekt-objekt

Hvad er årsagen til fremmedgørelse? Det er at teknologien har gjort sig fri af menneskelig kontrol, at den – som hos Faust – har snydt sin skaber og er begyndt at agere på egen hånd. Derfor er modtrækket mod fremmedgørelse, at mennesket genvinder kontrollen over maskinerne. Kort sagt: Mennesket skal sættes i centrum for teknologibrugen og -udviklingen.

Dette repræsenterer tydeligvis det klassiske antropocentriske ideal om mennesket som hersker. Efterhånden gled dette ideal ind i det videnskabelige sprog: Det blev kaldt for »fetichisme« – åndemageri – hvis teknologien i videnskabelige eller litterære skrifter optrådte på egen hånd. Teknologi er noget vi kontrollerer, og hvis ikke dette frem-

går af de videnskabelige begreber er der noget galt med begreberne. For nogle år siden var der imidlertid en fransk sociolog, der gjorde oprør mod denne tankegang. Bruno Latour – sådan hedder han – accepterer ikke den traditionelle rollefordeling mellem på den ene side det handlende subjekt (mennesket) og på den anden side det passive objekt (teknologien). Ligeledes accepterer han ikke nogen naturgiven orden eller nogen universel samfundsorden. For ham er udgangspunktet – den normale tilstand – uorden, og orden repræsenterer alene en undtagelse. »Universalitet eller orden er ikke reglen, men undtagelsen, der skal redegøres for.«⁴² En sådan forbigående orden stabiliserer sig i det Latour kalder forbigående netværksdannelser, eller såkaldte »aktørnetværk«, hvor mange små aktører etablerer midlertidige løse tilknytninger som i kraft af deres mangfoldighed og udbredelse skaber en vis træghed: »Styrke (orden) kommer ikke fra koncentration, renhed og enhed, men fra udbredelse, heterogenitet og ved forsigtigt at flette svage bånd.«⁴³

Specielt er teknologiske objekter – eller »artifakter«, som Latour kalder dem – ikke passive objekter, der formes af suveræne menneskelige aktører. Nej, artifakterne indgår selv som medvirkende aktører, der former de menneskelige subjekter, som ifølge traditionen har monopol på at måtte handle. Det er med andre ord ikke blot teknologien, der formes af mennesker; mennesker formes også af teknologien. Og dette er ikke – som en antropocentrisk analyse ville hævde – noget der skal kritiseres, men er tværtimod et udtryk for eller en forudsætning for kreativitet. Der skabes, med Latours udtryk, »hybride aktører«, dvs. et samspil mellem menneske og teknologi i hvilket både menneskets psykologiske form og artifaktets teknologiske form ændres. Dette sker i et såkaldt symmetrisk udvekslingsforhold.⁴⁴ Desuden kunne man spørge, fra hvilket standpunkt – hvilken universel eller oprindelig orden – denne kritik skulle ske? Det ville man i et deocentrisk og i et antropocentrisk samfund kunne svare på: Teknologien skal være en inkarnation af den guddommelige orden, ville kravet lyde under *deocentriske* forudsætninger. Eller, hvis den deocentriske orden så at sige var blevet sekulariseret: Teknologien skal være en inkarnation af magten, partiet, den videnskabelige sandhed eller staten. Heroverfor ville det *antropocentriske* krav lyde, at teknologien skal inkarnere det ægte menneskelige. Teknologien skal formes med den »ideelle bruger« som ska-

belon, har kravet lydt fra funktionalistiske designere lige fra renæssancens Leone Battista Alberti⁴⁵ til vort århundredes arkitekter. Eller, endnu mere radikalt, den skal formes af sine brugere med ekspertens i en ydmyg konsulentrolle, som for eksempel den skandinaviske skoles »participatorisk design« af computersystemer har krævet.

Men med den antropocentriske ordens krise og med fremvæksten af en polycentrisk verdensorden er dette krav til teknologien kommet i krise, for hvad er det for en standard, der skal forme teknologien? Det er herudfra at man skal forstå Latours forslag om etablering af »symmetriske udvekslingsforhold« mellem mennesker og teknologi, en slags dynamiske situationer der kan stabilisere sig i midlertidige ordener, men som også på grund af aktørernes autonomi kan føre frem mod nye dynamiske forandringer. Forestillingen om en eller anden svært opnåelig, skjult, men principielt tilstræbelig »sidste« eller »højeste« tilstand – og dermed forestillingen om fremskridt som principiel mulighed – er nu om dage blevet en illusion.

Ikke alene rejser dette nybrud imidlertid tvivl om, hvilke normative krav til teknologiudvikling, man kan stille. Det sætter også spørgsmålstegn ved den vedtagne beskrivelse af forholdet mellem menneske og teknologi. For er det faktisk sandt, at den »normale« eller i det mindste den »ideelle« situation er den, hvor mennesket er hersker og teknologien den følgagtige slave, den ydmyge kopi af sin herre og mester?

Ifølge Latour er dette en forestilling, vi må opgive. »Mennesker« og »teknologi« er ikke adskilte og én gang for alle veldefinerede »essenser«. De er derimod aktanter (et begreb Latour bruger for at være neutral i forhold til om det er mennesker eller teknologi der handler, dvs. er aktører) med hver deres »dagsorden«, og når disse aktanter mødes, sker der som Latour siger en »mediering«: Der opstår så at sige en »tredje aktant« ud af mødet mellem menneske- og teknologi-aktanten.

Denne pointe illustrerer Latour med et simpelt eksempel. For nogle år siden blev der gennemført en kampagne mod den amerikanske våben-lobby. Mottoet var: »Våben dræber mennesker«. Våben-producenterne reagerede med en mod-kampagne: »Mennesker – ikke våben – dræber mennesker«, sagde de.

Hver især var de to kampagner – sikkert ubevidst – baseret på filosofiske traditioner. Kampagnen om at »våben dræber mennesker«

har sin rod i den såkaldt »materialistiske instrumentalisme«. Dens grundidé er, at teknologi indeholder en slags »manuskripter« eller »handlingsanvisninger«, som gør at teknologien faktisk »gør« ting ved mennesker: Gør dem voldelige, instrumentalistiske, osv. Man kan spore holdningen i kritisk teori, dog som regel med den efter-sætning, at der »i virkeligheden« står mennesker bag teknologien. Den har bare løsrevet sig fra sin skaber.

Modkampagnen, at kun »mennesker dræber mennesker« – selv om de naturligvis kan bruge våben til deres forehavende – har sit grundlag i det Latour identificerer som den »sociologiske platonisme«. Den kombinerer en optimisme på samfundets vegne med en platonisk morallære om at man er, hvad man er, og at teknologien kun er et passivt redskab. Vi kender alle sammen argumentationen: Teknologi er i sig selv neutral, men kan bruges til både gode og onde formål – underforstået: afhængigt af, hvem der håndterer den.

Ifølge Latour bør vi droppe begge opfattelser. På den ene side er teknologien ikke hvad den er, uanset hvem der håndterer den. På den anden side er mennesket heller ikke hvad det er, uanset hvilke redskaber det får i hånden. Begge er de aktanter med dagsordener, og når de mødes sker der en mediering: En ny, medieret aktant, nemlig menneske-teknologi-aktanten, springer ud af mødet mellem de to. Medieringen mellem de to aktanter frembringer en oversættelse af teknologi-aktantens og menneske-aktantens mål til et nyt, tredje mål, nemlig menneske-med-våben aktantens mål.

Et af eksemplerne på denne mediering er, at der sker en »delegering af motiver« fra den ene til den anden situation. Tag et andet eksempel på en efterhånden meget udbredt teknologi: Trafikbumpet. Hvad er et trafikbump? Ifølge Latour er det en »sovende 24-timers betjent«, dvs. en passiv overvåger. Men hvad gør det ved den chauffør, som passerer trafikbumpet i sin bil? De materialistiske instrumentalister vil sige, at den forhindrer bilister i at køre hurtigt. De sociologiske platonister vil højst strække sig til, at den erindrer bilisterne om et iboende ønske om at køre hensynsfuldt. Men Latour siger, at bilisten-med-trafikbump er en anden bilist end bilisten-uden-trafikbump: Den sidstnævntes kørsel er moralbestemt. Han eller hun kører moralsk, hvilket både kan være hensynsfuldt eller hensynsløst. Den førstnævntes kørsel er derimod en selvisk kørsel. Han eller hun kører under hensyn til bilens ophængning eller bagak-

slens holdbarhed. Der er altså sket en transformation af motiv.

Denne måde at sætte begreb på teknologien er naturligvis særlig oplagt når vi taler om informations- og kommunikationsteknologi. Med den stadigt stærkere udbredelse af avatarer – dvs. kunstige aktanter der handler på vegne af mennesker, for eksempel som digitale marionetter – og af autonome eller intelligente agenter – dvs. kunstige aktanter der er udstyret med egen-viden og egen-intentionalitet, og som ikke blot kan hjælpe os med at finde informationer på nettet, men som også, i en mere synliggjort version, kan optræde som partnere i de virtuelle verdener, vi træder ind i – bliver billedet af forholdet mellem menneske og teknologi som et aktant-aktant forhold indlysende rigtigt. Det betyder ikke, at teknologi – lige så lidt som mennesker – træder ind på scenen »from nowhere«. Både teknologi- og menneske-aktanter har deres historie, deres skabere eller opdragere, og begge parter kan af denne eller andre grunde være udstyret med tiltalende eller utiltalende »scripts«. Det betyder heller ikke, at forestillingen om computeren som medie må opgives. Men »medie« er ikke en passiv størrelse i hænderne på en omnipotent bruger. Computeren – for ikke at tale om det digitale net – gør som medie noget ved brugeren, og brugeren-med-computer er på mange måder anderledes end brugeren-uden-computer.

Men det betyder, at vi må modificere vores normative forventninger. Målet er ikke at tilpasse teknologien til en altid-allerede-defineret bruger, for sådan en findes ikke. Målet er at skabe en frigørende og dynamisk mediering mellem bruger-aktanten og teknologi-aktanten.

Afstand

»Er det ikke rigtigt, at det er alle de ting – om informationsbegreb, interface, internet, 3D-verdener osv. – du sidder og arbejder med på uni, Lars?«

»Jo, hvorfor?«

»Fordi det blev sådan – lidt langt. Du har ikke rigtig afstand til det.«

»I mener, at jeg ikke kan reducere kompleksitet?«

»Nå ja, det er ikke for at fornærme dig. Men ku' du ikke lige sammenfatte, hvad vi har fundet ud af i dette kapitel?«

For det første har vi set, at informations- og kommunikationstek-